

“СВОЯ ОСЕЛЯ - НЕПРИСТУПНА СКЕЛЯ” АБО ОКРЕМІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ЖИТЛОВИХ ПРАВ ГРОМАДЯН

МАКОВЕЦЬКА Неля Євгенівна - кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ

ЯРЕМКО Галина Зіновіївна - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ

УДК 343

Исследуется система уголовно-правовых норм, направленных на защиту жилищных прав граждан. Определены не только нормы об ответственности за нарушение таких прав, но и нормы, которые уполномочивают граждан на защиту жилищных прав от общественно опасных посягательств (право на необходимую оборону). Условно преступления в УК Украины разделены на группы: прямо или косвенно посягают на неприкосновенность жилища; посягающие на другие жилищные права граждан; в сфере служебной деятельности, которые по своему содержанию посягают на правоотношения в сфере реализации гражданами своих жилищных прав. Как вывод - констатация недостаточности эффективного уголовно-правового механизма защиты жилищных прав граждан. Поддержана позиция о необходимости включения в УК Украины нормы об ответственности за незаконное грубое нарушение любых конституционных прав человека и гражданина, в том числе конституционных жилищных прав.

Ключевые слова: жилье, жилищные права, уголовная ответственность.

Постановка проблеми

Одним із способів забезпечення прав громадян, зокрема житлових, є кримінально-правовий захист. Тобто ті кримінально-правові норми, регулятивна і

охоронна дія яких спрямована на забезпечення найбільш сприятливих умов для реалізації наданих прав. Йдеться не лише про встановлення кримінальної відповідальності за порушення відповідних прав, але й про випадки, коли кримінальний закон надає право особі діяти певним чином для забезпечення таких законних прав. Однак, оцінка ефективності кримінально-правового захисту житлових громадян можлива лише на основі системного аналізу норм кримінального закону, які забезпечують такі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

У доктрині кримінального права є чимало досліджень, в яких автори аналізували ті чи інші кримінально-правові засоби охорони житлових прав громадян. Слід відзначити доробок С.Я. Лихової, яка комплексно досліджувала злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (і в тому числі посягання на житлові права) [2]. Питанням захисту житлових прав громадян присвячувались спеціальні наукові заходи [5]. Зрозуміло, що торкаються захисту таких прав громадян і науковці при аналізі тих чи інших норм про склади злочинів, ознакою яких є посягання на житлові права.

Однак, все ж варто відзначити, що у доктрині бракує наскрізного вивчення питання кримінально-правової охорони житлових прав громадян.

А тому **метою цієї статті** є огляд системи кримінально-правових норм, спрямованих на захист житлових прав громадян.

Виклад основних положень

В літературі справедливо зазначається, що кримінальний закон не є лише “прейскурантом” покарань за злочини, багато його положень розраховано на чесних людей, допомагають їм вибрати правильну поведінку у важких життєвих ситуаціях і обставинах [3, с. 3]. Так, відповідно до ч. 5 ст. 36 КК України не є перевищенням меж необхідної оборони і не має наслідком кримінальну відповідальність застосування зброї або будь-яких інших засобів чи предметів, зокрема, для відвернення протиправного насильницького вторгнення у житло чи інше приміщення, незалежно від тяжкості шкоди, яку заподіяно тому, хто посягає. Тобто, виходячи з конституційного права на недоторканність житла, особа, яка перебуває в стані необхідної оборони, може заподіяти тому, хто здійснює посягання, поєднане з протиправним насильницьким вторгненням у житло чи інше приміщення, фактично будь-яку шкоду. Таким чином, кримінальний закон, надавши таким діям особи сукупно прийняттого характеру, фактично закріпив дієвий інструмент правового захисту недоторканності житла.

Іншим, більш традиційним, способом захисту житлових громадян є власне встановлення кримінальної відповідальності за відповідні суспільно небезпечні посягання. М.І. Хавронюк вказує, що кримінальна відповідальність за порушення конституційних, (в тому числі житлових прав - від авт.), на сьогодні залишається найбільш ефективним видом захисту прав людини від порушень [6, с. 279]. Це пов'язано з тим, зокрема, що цивільно-правова відповідальність за своєю суттю є більш правовідновлювальною, ніж каральною, і не може так ефективно вико-

нувати функцію загального та індивідуального попередження посягань на права людини. Громадяни України, виховані в своїй більшості в умовах тоталітарного режиму, не звикли відстоювати свої права за допомогою цивільно-процесуальних процедур, і схильні сподіватися на те, що найбільш суттєві порушення їх прав будуть захищені самостійно державою.

Так, КК України передбачає такі склади злочинів, в яких безпосереднім основним, додатковим обов'язковим чи додатковим факультативним об'єктом можуть виступати правовідносини, пов'язані з реалізацією і забезпеченням житлових прав громадян: ст. 162 (порушення недоторканності житла); ст. 167 (використання опіки чи піклування з корисливою метою на шкоду підопічному (зайняття житлової площі, використання майна тощо); ст. 444 (напад на службові або житлові приміщення осіб, які мають міжнародний захист). Крім того, проникнення у житло, інше приміщення чи сховище є кваліфікуючою ознакою низки складів злочинів (ч. 3 ст. 185 – крадіжка; ч. 3 ст. 186 – грабіж; ч. 3 ст. 187 – розбій; ч. 2 ст. 289 – незаконне заволодіння транспортним засобом); злочини у сфері службової діяльності, якими заподіюється істотна шкода житловим правам громадян. Умовно поділимо їх на групи: злочини, які прямо чи опосередковано посягають на недоторканність житла (ст. 162; ч. 3 - ст. 185, 186, 187; ч. 2 ст. 289; ст. 444 КК України); злочини, що посягають на інші житлові права громадян (ст. 162 КК України (в частині незаконного виселення); ст. 167 КК України); злочини у сфері службової діяльності, які за своїм змістом посягають на правовідносини в сфері реалізації громадянами своїх житлових прав.

Отже, по-перше, це злочини, що порушують недоторканність житла. Зробимо акцент на окремих важливих моментах. Так, ч. 1 ст. 162 КК України передбачає відповідальність, зокрема, за незаконне проникнення до житла чи до іншого володіння особи, незаконне проведення в них огляду чи обшуку чи інші дії, що порушують недоторканність житла гро-

мадян. Очевидно, що об’єктивна сторона даного злочину може полягати у вчиненні таких альтернативних дій як незаконні проникнення, огляд, обшук, чи інші дії. Вказівка на незаконність таких дій надає диспозиції даної статті бланкетного характеру. Так, ст. 30 Конституції України передбачає, зокрема, що не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду. При цьому Основний Закон називає два випадки, коли можливий інший, встановлений законом, порядок проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду і обшуку, а саме у невідкладних випадках, пов’язаних із: врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину.

Важливо підкреслити, що Конституція України чітко вказує, що такий інший порядок може бути встановлений лише законом. Тобто хоча в диспозиції ч. 1 ст. 162 КК України немає вказівок щодо допустимого рівня бланкетності, однак Конституція України суттєво обмежує коло нормативно-правових актів, що можуть застосовуватися в порядку бланкетності. Видається логічним в самій диспозиції ст. 162 КК України обмежити допустимий рівень бланкетності вказівкою на порушення встановленого законом порядку проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку чи інші дії, що порушують недоторканність житла громадян.

С.Я. Лихова зазначає, що “до законних, але не передбачених Конституцією України, випадків проникнення у володіння особи слід віднести випадки, коли покоївки входять в номери в готелях, кімнати в санаторіях та будинках відпочинку тощо для підтримання у них належного санітарного стану. Порядок вчинення таких дій регламентується відомчими інструкціями і положеннями, що також не відповідає ст. 30 Конституції України, але, в принципі, є необхідним в подібних випадках” [2, с. 288]. Однак з такою точкою

зору беззастережно погодитися не можна. Справа в тому, що проникнення до житла в вищенаведених випадках впливає з відповідного цивільно-правового договору про надання послуг. Тобто фактично особа, користуючись послугами готелів, санаторіїв тощо, автоматично погоджується зі всіма умовами договору, в тому числі пов’язаними з підтриманням належного санітарного стану у їх володінні. А тому проникнення в її володіння є законним не тому, що це впливає з відповідних локальних актів суб’єкта підприємницької діяльності, а тому що фактично таке проникнення у володіння особи відбувається за її згоди, яка висловлена самим фактом укладення договору (приєднання до такого договору).

Слушним є зауваження С.Я. Лихової з приводу того, що спеціальний суб’єкт злочину є в даному складі не обов’язковою, а альтернативною ознакою, що дає підстави розглядати такі дії як огляд, обшук, виїмка у вузькому і широкому розумінні” [2, с. 289]. Це означає, що приватна особа може вчинити такі ж дії – проникнення, огляд, обшук тощо. Такі дії у будь-якому випадку будуть незаконними і фактично охоплюватися поняттям “незаконне проникнення до житла”. А тому дії приватних осіб слід кваліфікувати за ч. 1 ст. 162 КК України, а службових осіб – за ч. 2 ст. 162 КК України.

Ст. 162 КК України передбачає також відповідальність за незаконне виселення. Ми свідомо опустили дане альтернативне діяння при розгляді диспозиції ст. 162 КК, оскільки очевидно, що при вчиненні таких дій порушується, перш за все, право на житло, а не право на недоторканність житла. А тому правильною є позиція про те, що незаконне виселення утворює самостійний склад злочину [2, с. 289].

Однак, встановлення відповідальності за незаконне виселення – це лише поодинокий випадок захисту права на житло. За порушення інших форм реалізації права на житло відповідальності не передбачено. У зв’язку з цим, в цілому можна погодитися з думкою М.І. Хавронюка про те, що на сьогодні немає кримінальної відпо-

відальності за порушення права на житло [6, с. 280].

При цьому відповідно до ч. 3 ст. 48 Конституції України ніхто не може бути примусово позбавлений житла інакше як на підставі закону за рішенням суду. Поряд з цим ч. 1 ст. 109 Житлового кодексу від 30 червня 1983 року передбачає, що допускається виселення в адміністративному порядку з санкції прокурора лише осіб, які самоправно зайняли жиле приміщення або проживають у будинках, що загрожують обвалом. Очевидно, що таке положення суперечить Конституції України, а тому виселення з таких підстав також є незаконним. Аналогічна позиція висловлена у постанові Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 року № 9 “Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя” [4, с. 12].

І остання група злочинів – злочини в сфері службової діяльності. Йдеться про склади злочинів, що вчиняються службовими особами та які заподіюють істотну шкоду охоронюваним законом житловим правам громадян. Справа в тому, що посадові особи, які діють від імені держави чи органів місцевого самоврядування, користуються специфічними владними правами і мають реальну можливість зловживати ними фактичним невизнанням чи ігноруванням того чи іншого права людини і громадянина, або незаконним обмеженням цього права, або порушенням процедури його обмеження тощо. При цьому слушно зазначає М.І. Хавронюк, що в КК України існує лише декілька не об’єднаних у будь-яку систему статей, які передбачають відповідальність службових осіб безпосередньо за порушення прав людини [6, с. 281]. Це, зокрема, ст. 364 (зловживання владою або службовим становищем); ст. 365 (перевищення влади або службових повноважень); ст. 367 (службова недбалість) тощо

Однак, на практиці застосування даних статей є проблематичним з огляду на [6, с. 281-282, 284]: відповідальність (за ст. 364 КК України) може наставати лише за наявності корисливих мотивів, іншої особистої заінтересованості або прагнен-

ня незаконно відстояти інтереси третіх осіб; обов’язковою ознакою є використання свого службового становища всупереч інтересам служби, що є оціночною ознакою; на практиці діяння кваліфікується як службове зловживання лише у випадках, коли службова особа тимчасово запозичує чуже майно, в решті випадків ст. 364 КК застосовується додатково до інших статей Особливої частини КК.

Висновки

Такий стан врегульованості дає підстави констатувати, що кримінально-правовий механізм захисту житлових прав громадян є недостатньо ефективним, оскільки не усі житлові права громадян забезпечені охороною. Як можливий спосіб вирішення такої ситуації М.І. Хавронюк пропонує нормативний «вакуум» заповнити шляхом включення в КК України норми про відповідальність за незаконне грубе порушення будь-яких конституційних прав людини і громадянина, в тому числі конституційних житлових прав. Видається, така думка виважена та справедлива, оскільки саме узагальнені (більш абстрактні) законодавчі формулювання є більш універсальними, свідчать про високий рівень законотворчості та забезпечують безпробільність правового захисту основних прав людини у державі.

Література

1. Галянтич М.К. Теоретико-правові засади реалізації житлових прав громадян в умовах ринкових перетворень. – К.: НДІ приватного права і підприємництва, 2006. – 512 с.
2. Лихова С.Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК України): Монографія. – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2006. – 573 с.
3. Наумов А.В. Ты и закон. Беседы о советском уголовном праве. – Волгоград: Ниж.-Волж. кн. изд-во, 1974. – 80 с.
4. Постанови Пленуму Верховного Суду України (1972-2004): офіційне ви-

АНОТАЦІЯ

Досліджується система кримінально-правових норм, спрямованих на захист житлових прав громадян. Окреслено не лише норми про відповідальність за порушення таких прав, але й норми, які уповноважують громадян на захист житлових прав від суспільно небезпечних посягань (право на необхідну оборону). Умовно злочини в КК України поділено на групи: які прямо чи опосередковано посягають на недоторканність житла; які посягають на інші житлові права громадян; у сфері службової діяльності, які за своїм змістом посягають на правовідносини в сфері реалізації громадянами своїх житлових прав. Як висновок - констатація недостатньо ефективного кримінально-правового механізму захисту житлових прав громадян. Підтримано позицію про необхідність включення в КК України норми про відповідальність за незаконне грубе порушення будь-яких конституційних прав людини і громадянина, в тому числі конституційних житлових прав.

Ключові слова: житло, житлові права, кримінальна відповідальність.

SUMMARY

The system of criminal-law norms, which protect housing rights of people is the subject of the article. There are outlined not only the rules about liability for violation of such rights, but also the norms, which empower citizens to protect housing rights from socially dangerous encroachments (the right to the necessary defense). Crimes in the Criminal Code of Ukraine are divided into groups: which directly or indirectly encroach on the inviolability of housing; which encroach on others living rights of citizens; in the sphere of official activity, which, in their content, encroach on the legal relations in the sphere of realization by citizens housing rights. As a conclusion - the statement of the insufficiently effective criminal-legal mechanism of protection of housing rights of citizens. The position about the necessity of including in the Criminal Code of Ukraine norms about responsibility for illegal gross violation of any constitutional rights of a person and a citizen, including constitutional rights of housing, was supported.

Key words: housing, housing rights, criminal liability.

дання у двох томах. – Том 1 / За загальною редакцією голови Верховного Суду України В.Т. Маляренка. – К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2004. – 408 с.

5. Правові проблеми реалізації житлових прав громадян: Збірник наукових праць (за матеріалами круглого столу,

м. Київ, 15 червня 2006 року) / Редкол.: М.К. Галянтич та ін. – К.: НДІ приватного права і підприємництва, 2006. – 100 с.

6. Рабінович П.М., Хавронюк М.І. Права людини і громадянина: Навчальний посібник. – К.: Атіка, 2004. – 464 с.